

EVOLUȚIA IDEILOR DESPRE LIBERTATEA DE GÂNDIRE. ABORDARE FILOZOFICO-JURIDICĂ

Sergiu SUVAC, doctorand (ORCID: 0000-0003-1647-8431)

Recenzent: **Ion POSTU**, doctor în drept, conferențiar universitar

THE EVOLUTION OF IDEAS ABOUT FREEDOM OF THOUGHT. PHILOSOPHICAL-LEGAL APPROACH

“Thought is free,” said Marcus Tullius Cicero in the first century BC. The international society managed to give legal content to the famous quote only at the end of the 19th century, the beginning of the 20th century. Thanks to the titanic efforts of the notorious personalities of all time, philosophers and jurists, mankind has included freedom of thought in the list of fundamental freedoms and civil rights, which belong to every person from birth and which the state cannot deprive. Freedom of thought is an essential condition of a democratic society, of a rule of law. Moreover, this absolutely justified can be considered as the most important value of a prosperous society. Being fully exploited freedom of thought brings benefits only to the individual and to society as a whole.

Keywords: freedom of thought, thought, fundamental freedoms, civil rights

„Gândirea este liberă“ afirma Marcus Tullius Cicero în secolul I î.e.n. Societatea internațională a reușit să dea conținut juridic celebrului citat abia la sfârșitul secolului XIX, începutul secolului XX. Datorită eforturilor titanice ale personalităților notorii ale tuturor timpurilor, filozofi și juriști, omenirea a înscris libertatea de gândire în lista libertăților și drepturilor civile fundamentale, care aparțin fiecărei persoane din momentul nașterii și de care statul n-o poate priva. Libertatea de gândire este o condiție esențială a unei societăți democratice, a unui stat de drept. Mai mult, aceasta absolut justificat poate fi considerată drept cea mai importantă valoare a unei societăți prospere. Fiind valorificată plenar, libertatea de gândire aduce doar beneficii, atât individului, cât și societății în ansamblu.

Cuvinte-cheie: liberate de gândire, cuget, drepturi fundamentale, libertăți fundamentale

Gânditorii tuturor timpurilor au încercat să înțeleagă și să definească facultatea desăvârșită a creierului omenesc care este gândirea. În lucrările filozofilor reușim să găsim din cele mai variate răspunsuri la calitatea actului de gândire, fiind raportat la valorile împărtășite de membrii unei societăți la o anumită etapă de dezvoltare a omenirii. Tentativele nu se limitează la abordarea dialectică, în special, în antichitate descoperim o serie de abordări metafizice. Toate se prezintă ca fiind interesante și merită să fie cercetate inclusiv de către mediul academic cu vocație în alte științe decât filozofia.

În prezentul demers științific, ce nu pretinde a fi exhaustiv, voi trasa principalele repere în evoluția gândirii umane care, în opinia mea, au permis consacrarea juridică a libertății de gândire.

Întru a relata despre reflecțiile gânditorilor din *Antichitate*, voi apela în mod esențial la opera lui Platon, străbătută integral de ideea că legătura dintre trup și suflet este materializată prin gândire.

Primul motiv se întâlnește, mergând până la amănunte, în India, în *Katha Upanishad*. Acolo, carul este trupul omenesc. Intellectul (buddhi) este cel care îl mână. Hățurile bine întinse reprezintă organul gândirii (manas). Atelajul greu de strunit reprezintă simțurile. Sufletul adevărat, sinele (A- tman) călătorește în acest car. Să-i fi parvenit lui Platon această imagine din Orient?¹

Întrebarea retorică: *Ce este gândirea?* o adresează Socrate lui Theaitetos, după cum o descrie Platon în lucrarea sa „*Theaitetos*“ apărută după 369 î.e.n. Și tot el răspunde: „*Discursul pe care sufletul însuși îl poartă cu sine însuși în legătură cu lucrurile pe care le cercetează. Ca unul cel puțin care nu cunoaște răspunsul mă înfățișez ție. Într-adevăr, mie așa mi se pare, că sufletul când gândește nu face altceva decât să dialogheze, el singur punându-și întrebări și dând răspunsuri, afirmând și negând. Iar când ia o decizie, fie mai lent, fie dintr-o țâșnire, și afirmă același lucru și nu mai are îndoieli, îi atribuim respectiva opinie. Încât eu numesc „a opina“ a face un discurs, iar opinia o numesc discurs rostit nu către un altul prin viu grai, ci în tăcere către sine*“²

În notele formulate pe marginea operei „*Theaitetos*“ Cornea A. rezumă că sufletul are capacitatea să cunoască nu numai prin intermediul organelor de simț, ci și prin sine însuși. De aici, rezultă cel puțin că nu orice știință este percepție, sau percepție în mod nemijlocit. Mai târziu alți filozofi, de la Epicur la Locke se vor strădui să demonstreze că, deși gândirea nu este percepție, totuși ea pleacă de la percepție.³

Într-o altă lucrare a lui Platon, având la fel forma dialogului cu Socrate, numită „*Phaidon*“ (*Despre suflet*) datată cu anii 360-370 î.e.n. în cadrul argumentului reminiscenței și argumentului afinității, sufletul apare exclusiv ca gândire. Întregul dialog este dominat de ideea că între suflet și trup ar exista o incompatibilitate structurală.⁴ Susține Socrate adresându-se lui Simmias: „*tare mă tem că, pentru obținerea virtuții, nu acesta este schimbul cel cinstit, să dai plăceri pentru plăceri, dureri pentru dureri, o teamă pentru altă teamă, una mai mare în schimbul uneia mai mici, de parcă ar fi vorba de schimbat monede. Cred, dimpotrivă, că în schimbul tuturor acestor lucruri, valoare are doar o singură monedă, și aceea e gândirea. Și cred că toate, când sunt prețuite astfel, când sunt cumpărate și vândute cu asemenea preț, cu cunoaștere deci, toate sunt cu-adevărat ceea ce sunt: curaj și cumpătare și dreptate, cu un cuvânt virtute*

1 Platon Phaidros. Traducere, lămuriri preliminare și note de Gabriel Liiceanu. Editura HUMANITAS, 2011 234 p. P. 154

2 Platon Theaitetos. Editura HUMANITAS, București, 2012 231 p. p. 150-151

3 Ibidem, Note, p. 220

4 Platon Phaidon. Lămuriri preliminare și note de Manuela Tecușan. Editura HUMANITAS București, 2011 234 p. p. 16

autentică, fie că se adaugă, fie că lipsesc plăceri sau temeri sau orice altceva de acest fel.⁵ În continuare, afirmă Socrate, în schimb, când cercetează lucrurile nemijlocit prin sine însuși, sufletul ia calea către lumea unde tot ce este pur, etern, nemuritor, fără schimbare. Și, fiind tot astfel și natura sa, se duce în această lume ori de câte ori rămâne în de sine însuși, ori de câte ori îi este cu putință, și atunci rătăcirea lui ia sfârșit și el rămâne acolo, neschimbat și identic cu sine, căci neschimbătoare și identice cu sine sunt și cele cu care vine în contact. Gândire se numește experiența aceasta a sufletului.⁶

În cele ce urmează, Platon reproducând dialogul dintre Socrate și Cebes, descrie întrebarea pe care o pune Socrate: oare ce ne face să gândim: sângele, aerul, focul? Poate nici unul dintre acestea, ci creierul este acela care ne dă senzațiile, auzul, văzul, mirosul, din care apoi ar proveni memoria și opinia, care memorie și opinie, dobândind stabilitate, ar constitui temeiul științei. Și apoi, invers, cercetând eu nimicirea acestora și, de asemenea, ce pățimesc cerul și pământul, iată-mă în sfârșit ajuns la încheierea că, pentru o astfel de cercetare, nimeni, dar nimeni, nu este mai puțin făcut decât mine.⁷

Ne ajută să înțelegem opera lui Platon dna M. Tecușan prin lămuririle aduse inclusiv „actului de a gândi“. Dânsa invocă accepțiunea dată de Burnet care traduce gândirea „prin calcul“, luând verbul logizomai în accepțiunea lui din matematică („a calcula“). Interpretarea sa întâmpină obiecții din partea celor care consideră că logismos ar fi aici sinonim cu dianoia. Termenul logismos poartă însă o conotație matematică. Spre deosebire de dianoia, care prezintă gândirea ca pe o capacitate generală (infra), logismos se referă, cred, la mecanismul prin care este posibil acest proces sau la operațiile implicate.⁸

În capitolul al treilea al lucrării „Despre minciună“ (*De mendacio*) scrisă în anul 394 (395) Sfântul Augustin din Hippo, cel mai mare dintre părinții Bisericii latine, enunță ceea ce va deveni definiția clasică a mincinosului: *ille mentitur, qui aliud habet in animo et aliud verbis vel quibuslibet significationibus enuntiat* (trad. de mințit minte acela care una are în gând și altceva redă prin cuvinte sau prin orice alte moduri de semnificare). Minciuna este, așadar, denaturarea intenționată a adevărului iar accentul cade pe nepotrivirea dintre gândire (*animus*) și enunțarea ei (*enuntiatio sau significatio*). Cel care rostește un neadevăr, convins fiind că e un adevăr, nu este mincinos. În schimb, cel care rostește altceva decât gândește, chiar dacă nu o face pentru a înșela pe cineva, ci, dimpotrivă, pentru a-l ajuta, este totuși mincinos⁹ Autorul afirmă: „*ex animi enim sui sententia, non ex rerum ipsarum veritate vel falsitate mentiens aut non mentiens iudicandus est*“ (trad. faptul că cineva minte

5 Ibidem p. 57-58

6 Ibidem p. 78

7 Ibidem p. 107-108

8 Ibidem p. 164

9 Aurelius Augustinus, Despre minciună. Ediție bilingvă Traducere din limba latină de LUCIA WALD. Studiu introductiv și note de Constantin Georgescu, Editura HUMANITAS, București 2016, 172 p. Pag. 20-21

sau nu minte trebuie judecat după modul său de a gândi, și nu după adevărul sau falsitatea lucrurilor însele).¹⁰ Pentru antici, inima (duplex cor (literal) „inimă dublă“) era și sediul gândirii, nu numai al afectelor, *multitudinis autem credentium erat cor et anima una* „iar mulțimea credincioșilor era o inimă și un suflet“.¹¹

În perioada **Evului Mediu** o serie de constrângeri a împovărat gânditorii. Acest răstimp nu a fost o perioadă a gândirii unice. Biserica veghea asupra respectării dogmelor.

Putea oare o persoană ce trăia în perioada medievală în Europa să-și permită să comunice liber ideile și convingerile sale? Răspunsul „Nu“ este evident, or, intimidarea sistematică presupunea starea de angoasă și formarea unui anumit mod de gândire.¹²

Cu toate acestea, în universități — centrele științifice ale acelor timpuri, exista loc pentru dezbateri. Mai mult, primele încercări de a proteja legal libertatea opiniilor, convingerilor, apar anume în această perioadă. Deși conceptual libertatea de gândire, după cum va fi arătat în prezentul studiu, va apărea mai târziu, consider că anume personalitățile marcante ale Evului Mediu au determinat importanța și natura acestei libertăți fundamentale, dar și i-au conturat treptat locul în sistemul drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Michel de Montaigne (1533—1592) promova insistent ideea libertății de gândire: „Oglinda veritabilă a modului nostru de a gândi este viața noastră“.¹³

În Declarația drepturilor¹⁴ (engl. Bill of Rights) adoptată de Parlamentul englez în anul 1689 este stipulat doar că libertatea de exprimare și dezbaterile sau procedurile în parlament nu ar trebui să fie urmărite sau examinate în niciun tribunal sau loc din afara parlamentului.

În anul 1763 Voltaire scrie un pamflet „*Tratat despre toleranță*“ despre executarea negustorului francez Jean Calas, care era protestant într-un stat catolic și când fiul său s-a sinucis, negustorul a fost acuzat de omor, deoarece și-ar fi împiedicat fiul să urmeze catolicismul. Calas a fost torturat și executat. Până la ultima suflare, fiind supus crudelor tratamente cauzându-i suferințe insuportabile, Jean Calas nu a recunoscut crima. Voltaire, profund marcat de partinitatea judecătorilor, demarează o campanie întru reabilitarea negustorului. Lucrarea „*Tratat despre toleranță*“ demarează cu reflecțiile autorului despre libertatea gândirii și toleranța religioasă ca consecință a acestei libertăți.¹⁵

Unii spun că toleranța înseamnă libertatea de gândire, constată Voltaire, prin urmare aceasta va duce inevitabil la distrugerea moralității și, prin urmare, pentru

10 Ibidem Pag. 21

11 Ibidem Pag. 163

12 Оганесян К. Свобода мысли в воззрениях мыслителей античности средневековья. Научный журнал «Юстиция» (Армения). № 3 (44) 2018. с. 70

13 Ibidem

14 https://www-legislation-gov-uk-translate-google-aep/WillandMarSess2/1/2?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=ro&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=elem,se

15 Вольтер, Франсуа-Мари Аруэ. Трактат о терпимости. Москва : Издательство „Э“, 2016. — 128 с. P. 8

fericirea societății, intoleranța este pur și simplu necesară. De unde atâta calomnie la adresa naturii umane? Se pare că oamenii, după ce au început să gândească și să reflecteze, vor deveni inevitabil depravați și necinstiți? Va dispărea virtutea odată ce oamenii vor fi liberi să critice sofismele? Faptele infirmă această opinie: majoritatea infractorilor sunt oameni credincioși, gândirea liberă le este rareori caracteristică. Gândirea liberă este rezultatul efortului mental¹⁶...

Oricine ar încerca să-i facă pe toți oamenii să gândească la fel este un nebun. La urma urmei, este mult mai ușor cu armele în mână să subjugi întregul Univers decât să câștigi putere asupra minților oamenilor din cel puțin un singur oraș.¹⁷

În final, Voltaire cheamă spre ascultarea glasului naturii : „...Salvați-vă, susțineți-vă reciproc dacă sunteți slabi și neajutorați. Iluminați-vă reciproc dacă sunteți ignoranți. Nu veți gândi niciodată la fel, pentru că v-am creat atât de diferit. Prin urmare, chiar dacă o singură persoană are o părere diferită decât oricine altcineva, trebuie să o ierți. Oare nu eu v-am dat mâinile ca să puteți ara pământul, nu v-am luminat calea pe pământ cu o rază de rațiune? Eu am semănat compasiune în sufletele voastre, așa că nu distrugeți acest germene slab; amintiți-vă: a fost trimis la voi de sus, astfel încât să vă susțineți reciproc în drumul vostru. Ascultă-mi vocea și nu o astupați cu vanitatea meschină și ostilă.¹⁸

În cele din urmă, toate acuzațiile aduse lui Jean Calas au fost retrase, dar aceasta nu avea să producă nici bine, nici rău familiei Calas, după cum o afirma însăși autorul „Tratatului despre toleranță“.

Din păcate libertatea de gândire nu avea contur precis în urma revoluției franceze, iar textul Declarației drepturilor omului și cetățeanului din 1789¹⁹ conține nu protecția forului interior, ci a celui exterior, astfel potrivit prevederilor articolului 10: „Nimeni nu poate fi tras la răspundere pentru opiniile sale, fie ele chiar religioase, dacă manifestarea lor nu tulbură ordinea publică stabilită prin lege.“ Iar în temeiul articolului 11: „Comunicarea liberă a gândurilor și opiniilor este unul din drepturile cele mai de preț ale omului; orice cetățean poate deci să vorbească, să scrie și să tipărească liber, în afara cazurilor prevăzute prin lege, în care va trebui să răspundă de folosirea abuzivă a acestei libertăți.“

În lucrarea sa „Despre libertate“ (1859) John Stuart Mill dedică un capitol aparte (Capitolul II) analizei libertății gândirii și a cuvântului.

Și cum, pentru fiecare individ, afirma Mill, lumea nu înseamnă decât acea parte a ei cu care vine el în contact — partidul, grupul, biserica sau clasa căreia îi aparține —, acela pentru care „lumea“ înseamnă ceva atât de cuprinzător cum ar fi țara sau epoca sa poate fi considerat, comparativ vorbind, ca fiind aproape un liberal și

16 Ibidem

17 Ibidem

18 Ibidem

19 Déclaration des droits de l'homme et du citoyen Archives nationales (France), 30 septembre 1789, AE/II/1129 <https://www.elysee.fr/la-presidence/la-declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen>

un om cu vederi largi. Responsabilitatea pentru faptul de a se afla în directă opoziție cu „lumile“ având păreri diferite, ale altor oameni, el o trece asupra lumii sale; și niciodată nu-l tulbură faptul că numai un simplu accident a hotărât care dintre aceste numeroase lumi să facă obiectul încrederii sale²⁰

Judecata este dată omului ca să o poată folosi. Întrucât ea poate fi folosită greșit, să li se recomande oare oamenilor să n-o folosească deloc? A interzice ceea ce crezi că este periculos nu înseamnă a pretinde că ești scutit de ori ce greșeală, ci a îndeplini datoria ce-ți revine, datoria de a acționa conform propriilor convingeri conștiente, chiar dacă ești supus greșelii.²¹

Niciun om nu poate fi mare gânditor dacă nu recunoaște că, în calitate de gânditor, prima sa datorie este de a urma drumul propriei sale rațiuni, indiferent la ce concluzii l-ar conduce aceasta. Adevărul are mai mult de câștigat chiar de pe urma erorilor făcute de un om care, pe baza studiilor și a pregătirii cuvenite, gândește cu capul său, decât de pe urma opiniilor corecte ale aceluia care le susțin doar pentru că nu pot gândi ei înșiși. Libertatea de gândire este necesară nu numai, și nici în primul rând, pentru a crea mari gânditori. Dimpotrivă, ea este la fel de indispensabilă, sau chiar indispensabilă într-o măsură mai mare, pentru a da ființelor omeniești obișnuite puțința de a atinge dezvoltarea mintală de care sunt capabile.²²

Friedrich Nietzsche în opera sa „*Dincolo de bine și de rău. Prolog la o filozofie a viitorului*“ (1886) afirma că gândirea este activitatea și efectul unei ființe concepute drept cauză.²³ Filozoful se găsește astfel în fața unei serii de întrebări metafizice, adevărate întrebări de conștiință ale intelectului, de tipul: „De unde iau conceptul de gândire? De ce cred în cauză și efect? Ce-mi dă dreptul să vorbesc despre un „eu“, și chiar despre un „eu“, înțeles ca fiind cauză, iar până la urmă și despre un „eu“ care constituie cauza gândirii?“²⁴ După cum trebuie să recunoaștem că simțământul — de fapt, simțământul multiplu — este un ingredient al voinței, tot așa trebuie să admitem, în al doilea rând, și gândirea ca ingredient: în orice act de voință există un gând care comandă; și să nu credem că putem separa acest gând de „volițiune“, ca și cum după aceea ar rămâne numai voința! În al treilea rând, voința nu este doar un ansamblu de simțăminte și gânduri, ci, înainte de toate, și un afect; și anume acel afect al comenzi. Ceea ce se numește „libertatea voinței“ este, în esență, afectul superiorității cu privire la cel ce trebuie să dea ascultare: „eu sunt liber, „el“ trebuie să asculte“ — în orice voință se găsește această conștiință, precum și tensiunea concentrării, privirea directă, fixată asupra unui singur lucru, acea evaluare necondiționată potrivit căreia „acum este nevoie de asta, iar nu de altceva“, certitudinea intimă că vom fi ascultați

20 Mill J.S. Despre libertate. Traducere din engleză și prefață de Adrian-Paul Iliescu Ediția a III-a. Editura HUMANITAS, 2014. p. 68-69

21 Ibidem p. 69

22 Ibidem p. 92

23 Nietzsche F., *Dincolo de bine și de rău. Prolog la o filozofie a viitorului*. Editura HUMANITAS, 2015 București, 247 p. p. 29

24 Ibidem

și tot ce mai ține de starea celui care ordonă. Un om care vrea ceva — acela ordonă cuiva dinlăuntru lui, cuiva care ascultă sau despre care el crede că este obedient. Dar acum să luăm aminte la cel mai straniu aspect al voinței — acest lucru atât de complex, pentru care mulțimea are la dispoziție un singur cuvânt: dacă, în cazul dat, suntem deopotrivă cei ce dau ordine și cei ce le ascultă, iar în această ultimă calitate cunoaștem constrângeri, presiuni, oprimări, împotriviri și determinări, sentimente care se manifestă în genere imediat după actul de voință, și dacă, pe de altă parte, obișnuim să ignorăm această dualitate și să ne înșelăm escamotând-o în virtutea conceptului sintetic de „eu“, este posibil ca volițiunii să-i fie atașat un întreg lanț de concluzii greșite și, prin urmare, de evaluări false ale voinței înseși — astfel încât cel ce vrea va crede sincer că volițiunea e suficientă pentru acțiune.²⁵

„Gândirea este o activitate; pentru orice activitate e nevoie de cineva care să acționeze...”²⁶ afirma Nietzsche, iar ceva timp mai târziu Martin Bollert în lucrarea sa din anul 1919 „*Gedanken über Macht und Recht*“ constată că după război acțiunea de a face trebuie trecută pe locul acțiunii de a gândi, ceea ce nu înseamnă o denigrare inofensivă a celor mai înalte principii în ordinea cosmică și morala a lucrurilor. Autorul se întreabă: De care tip sunt atunci relațiile dintre gândire și acțiune pe lumea aceasta? Și tot el răspunde: Mi se pare că pretutindeni acțiunea merge de la gândire. Raportând constatarea la scară interstatală, Bollert consideră că prin acțiune statul își modifică drepturile. Acțiunea crește, crește și statul. Acțiunea slăbește, slăbește și statul. Comportamentul manifestat prin acțiune al oamenilor schimbă conducătorii și domnitorii statului, și conducătorul respectiv devine stăpânul legii până vine cineva mai puternic decât el, și la rândul său, devine stăpân al legii.²⁷

Culturile tradiționale au tolerat întotdeauna — vrând nevrând — un anumit grad de libertate de exprimare. Totodată, **societatea modernă**, caracterizată prin libertatea moravurilor și ideilor, „încă“ cunoaște cenzura, chiar dacă oficial o practică fără tragere de inimă și numai împotriva abuzurilor față de libertate de gândire. Prin urmare, în termeni extrem de generali, putem afirma că în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au fost puse în aplicare mecanismele care ar duce la descalificarea cenzurii operelor intelectuale și la legitimarea libertății de examinare, de opinie și de exprimare.²⁸

Libertatea de a examina textele revelate și sacre, afirmată împotriva pretențiilor tradiționale ale autorității religioase: am văzut apariția acestui lucru odată cu nașterea exegezei biblice. Libertatea de opinie și de gândire: am văzut anumite elemente afirmate în timpul studiului de către Arnauld a drepturilor inalienabile de intimă

25 Ibidem p. 31-32

26 Ibidem p. 30

27 Bollert M., *Gedanken über Macht und Recht*. De Gruyter | 1919 <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783111503349-065/html>

28 Leclerc G. Chapitre 7 De la censure à la liberté de penser. Histoire de l'autorité. L'assignation des énoncés culturels et la généalogie de la croyance, Collection: Sociologie d'aujourd'hui. Presses Universitaires de France 1996, 436 p. p. 219-246

convingere și conștiința individuală. Acum este important să aruncăm o privire mai atentă asupra evoluțiilor din Europa Iluminismului a ideii libertății de gândire și de exprimare, afirmată împotriva pretențiilor ortodoxiei religioase și a autorității politice. O luptă ideologică care va culmina cu proclamarea Declarației Drepturilor Omului.²⁹

Ioan Paul al II-lea a fost cel care, în scrisoarea adresată episcopilor „*Fides et ratio*“ publicată la 14 septembrie 1998, a dorit să facă bilanțul a o mie de ani din istoria gândirii.³⁰ Supremul Pontif, își începe scrisoarea cu un mesaj aparent nobil și extrem de tolerant: „*Credința și rațiunea sunt ca două aripi pe care spiritul uman se ridică spre contemplarea adevărului ...*“³¹ În cele ce urmează, autorul promovează un mesaj puternic, și anume, puterea credinței care se ampretează asupra tuturor sferelor vieții umane. Or, scrie Pontiful, există o unitate profundă și indisolubilă între cunoașterea rațiunii și cunoașterea credinței.

Începând cu sec. XX în dreptul internațional al drepturilor omului, în constituțiile statelor libertatea de gândire este înscrisă în calitate de drept natural al persoanei, ce presupune corelativ obligația negativă a statului de a nu comite ingerințe în acest proces lăuntric de formare a propriilor aprecieri despre fenomenele și evenimentele din lumea externă. Mai mult, datorită creației jurisprudențiale a forului de la Strasbourg, profesioniștii în domeniul dreptului disting în prezent clar libertatea forului intern de cea a exteriorizării opiniilor, convingerilor, ideilor, gândurilor.

Astăzi libertatea de gândire este consacrată în *Carta internațională a drepturilor omului*, în tratatele internaționale ce instituie mecanisme regionale de protecție a drepturilor omului, în numeroase convenții care protejează anumite categorii de persoane, dar și în sursele *soft law*.

Rezumând cele expuse *supra*, constatăm că deși procesul cognitiv de cunoaștere, numit gândire, este capabil să inducă în eroare, prin procesarea greșită a evenimentelor, legităților naturii, conceptelor științifice, inclusiv a raționamentelor juridice, libertatea de gândire este absolut necesară în vederea evoluției progresive a persoanelor la scară individuală și cea civilizațională. Oare nu datorită numeroaselor erori oamenii de știință au ajuns la valoroase descoperiri științifice menite să sporească calitatea vieții umane? *Cuiusvis hominis est errare, nullius nisi insipientis in errore perseverare*“ (trad. *orice om poate greși, numai prostul stăruie în greșeală*), citatul aparținând lui Cicero, nu și-a pierdut nicicând justețea și actualitatea.

Misiunea liderilor de state, funcționarilor internaționali, mediului academic, juriștilor contemporani este de a consolida caracterul absolut al acestei libertăți, condamnând anticipat în baza scenariilor reale sau ipotetice orice imixtiune a autorităților de stat în realizarea plenară a libertății de gândire.

29 Ibidem

30 Boucheron P. La liberté de pensée au Moyen Age/ Histoire, mensuel 317, février 2007. <https://www.lhistoire.fr/la-libert%C3%A9-de-pens%C3%A9e-au-moyen-age>

31 Encyclical letter *Fides et ratio* of the supreme pontiff John Paul II to the bishops of the catholic church on the relationship between faith and reason, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091998_fides-et-ratio.html